

Асанова Л.А.

ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ У ТВОРЧОСТІ Усеїна Шаміля Тохтаргази

*Повірте, без цього життя не бує,
І квіточка кожна без цього зів'яне,
Де поступ оцей всякий гніт пропадає,
Бо це навчання – вільний скарб для дитини,
Бо це є знання – досконалість людини!
“Що це таке?”, 1906 р.*

I. Автора цих рядків можна сміливо визначити як людину з великої літери. Наприкінці XIX початку XX сторіччя своїми шляхетними вчинками він заслуговує на таку повагу серед свого народу, що його ім'я стає взірцем громадянина-патріота, народного просвітителя. Мова йде про видатного письменника, досвідченого викладача, активного громадського діяча, вірного і, зауважимо, дбайливого сина свого народу - Усеїна Шаміля Тохтаргази.

На той час разом з іншими політичними та громадськими діячами він зробив вагомий внесок у розвиток національної думки, культури та літератури. Саме тому виникла в минулому і не втрачається до сьогодні зацікавленість його особою та творчістю.

Наше звертання до творчості Тохтаргази визначається, з одного боку, актуальністю тематики його творів навіть у нинішньому суспільстві, а з іншого – появи нових фактів про його життя.

Метою нашого невеликого дослідження є розгляд проблем національної освіти у поетичному доробку Усеїна Шаміля Тохтаргази.

Для досягнення визначеної мети поступово розглянемо наступні питання. Насамперед, яка суспільно-політична ситуація була на той час в країні та як вона впливала на розвиток культури та становлення світогляду поета. По-друге, яким був життєвий шлях цього діяча, що продовжувався лише тридцять два недовгих (з точки зору календарного відліку часу) роки. І останнє – в яких віршах та як розкривається ідея національної освіти.

II. Внаслідок загальновідомих історичних подій кінця XVIII сторіччя, політична, економічна та суспільна стабільність в Криму, що перебував на протязі століть під протекторатом Османської Імперії, була розбалансована. Відтак знадобились століття для хоча б часткової ліквідації у кримськотатарській культурі негативних наслідків анексії Криму Царською Росією. Саме через тій застій у культурному житті суспільства період з 1783 по 1883 роки здобув назву „Вік темряви” (Qara asır). Лише з 1883 року з початком видання газети „Перекладач” (Terciman), засновником та головним редактором якої був видатний мислитель Ісмаїл Гаспринський, починається пошук шляхів до культурного життя півострова.

Його лозунг „Єдність мови, думки та праці” (Dilde, fikirde, işte birlik), ідеї національної ідентичності сприяли розвитку національної думки, активізації суспільного життя. Завдяки діяльності Ісмаїла Гаспринського, Асана Сабрі Айвазова, Решида Медійова, Усеїна Шаміля Тохтаргази, трохи пізніше – Номана Челебіджіхана, Джафера Сейдамета, Бекіра Чабан-заде та багатьох інших починається період культурного Відродження (Uyanma devri).

III. Усеїн Шаміль Тохтаргази народився у 1881 році у селі Кокозь (Соколине) Бахчисарайського району. Сім'я його батьків була дуже бідною, у майбутнього поета не було можливості піти до школи, до того ж ще у ранньому дитинстві він втратив батька. Ці чинники значно вплинули до формування його характеру, світосприймання, визначили життєві цінності та подальшу долю.

Незважаючи на дуже важкі життєві умови, цілеспрямований Усеїн не на мить не відмовлявся від свого бажання вчитися. Тому самостійно навчився грамоті. У 16 років почав викладацьку діяльність. Пізніше пішов до Сімферопольської вчительської школи, після закінчення якої отримує право та можливість якісно по новому продовжити свою діяльність. Він відкриває початкові школи, школи підготовки вчителів. Працює у сс. Аутка, Сарайме (біля Ялти), Харджібіє (Феодосійський повіт). Крім того Тохтаргази пише підручники, продовжує літературну діяльність, стають відомими його вірші, п'єси, прозаїчні твори.

Безумовно, така щира патріотична діяльність Тохтаргази викликала незадоволення певних лік суспільства (найперше, поміщиків, місцевого духовенства). Останнього часу стали відомі деякі нові подробиці вбивства патріота у ранньому віці, у розквіті сил, у 32 роки.

З приводу трагічного кінця життєвого шляху Усеїна Шаміля Тохтаргази, в попередніх дослідженнях йде мова про злочин вчинений Аджи Ербаїном Мурзаком в домі пана Мелібая в селі Харджібіє в осені 1913 року. Відразу після споєння злочину ця інформація публікується в газеті „Терджіман” І. Гаспринського і ця публікація довго була єдиним джерелом про ці події.

Недавно нам стала відома дещо додаткова інформація. Абдураман Барієв (колишній учень Тохтаргази) залишив докладний опис про стан сімейств с. Харджібіє на той час. Він подає розповідь про те, що у самі 1912 році людина на ім'я Адждедін вбила відомого поета Шаміля Тохтаргази. Далі ми дізнаємося раніше невідомі факти: вбивство було покарано, він сидів у в'язниці. Додаткових документальних підтверджень такої кари в архівах поки що не вдалося знайти, про те, здається це питання часу.

На цьому фоні змальованих подій та суспільно-політичної ситуації стає зрозумілішою творчість Тохтаргази. Знаменно, що основну тематику творів поета-мислителя складають питання національної освіти, патріотизму, відродження країни через науку, навчання.

Нажаль не вся літературна спадщина письменника відома нам. Від багатьох творів залишилися лише назви, невеликі фрагменти у передачі сучасників. Його діяльність, твори (як і багатьох інших прогресивних мислителів) були піддані жорсткому контролю духівництва, панів та уряду. Твори Тохтаргази, розповіді, вірші, в яких зображувались негативні сторони існуючого режиму, в яких автор звертався до дорогого серцю пригнобленого, страждального, позбавленого своїх прав народу, були знищені. Проте і та частка літературної творчості Ш. Тохтаргази, з якою ми можемо ознайомитися сьогодні, є цінним національним здобутком. Поет не міг спокійно дивитися на тяжкі умови народного життя, спокійно сприймати становище, коли тисячі дітей не мали можливості отримати початкову освіту. З боєм і особливою поетичною східною окрасою свого вірша, він згадує свої дитячі муки:

О, великий султани,
Хай не болять мої рани,
Рани душі мого тіла –
Моя душа вчення хотіла!

І ти, великий вчений,
Мій стан тобі наречений
Мовою, що з вуст моїх злетіла,
Мої вуста вчення хотіли!

Яке щире моє слово:
І вдень і вночі кажу знову,
Як мої очі жадно палають,
Бо вчитись бажають!

Чорняві мої брови,
А вуха палають,
Бо кожна клітина знову
Вчитись бажає!
„Вчитись бажає”, 1908р.

Жага до навчання, яку завжди відчував поет не давала йому спокою ні в день, ні в ночі.

У поетичній творчості Усеїна Шаміля Тохтаргази проблема національної просвіти розглядається в декількох аспектах. Найперше, він підкреслює, що просвіта – це порятунок від невігластва, що пригнічувало народ та панувало тоді серед нього.

Сьогодні у багатих свято,
І весело так їм,
.....
Та голови схилили бідняки
І молодому, і старому – геть усім,
З якоїсь то причини суму так багато!
Причина: немає справедливості у тім,
Коли в народі нецтво панує.

„Для кого свято?”, 1906р.

Далі він розглядав навчання як пізнання людиною себе самої та оточуючого світу. З моменту народження і до кінця днів людина вирішує питання породження світу та своїх завдань у ньому:

І як світять зорі, й що світ нам готує,
Для чого людина на світі існує,
І найцікавіше у світі щоб знати –
Учися читати, писати, рахувати!

„Що треба?”, 1906р.

Нарешті, у поетових віршах ясно звучить ідея, що можливість подальшого розвитку народу, збереження національного можлива лише з розвитком такого ресурсу як знання, наука.

І де б те щастя не з нами не було,
Його завжди цінують, всюди,
Бо щастя те знаннями розцвіло
Без нього пропадуть і люди
Народна досконалість - це наука всюди!
“Що це таке?”, 1906 р.

Отже нація може вдосконалюватися лише за допомогою знання. Майбутнє кожної нації пов'язане з дітьми. Як вчитель-педагог він звертається до дітей з такою дидактичною настановою:

Світу див пізнай немало
Із знаннями та трудом!
І достатку би на стало
Без знання, - що жар, що стужа,
Заважає завжди дуже!
Малюки, усі гуртом,
Йдіть до школи, Бог допоможе!
„Малюки, йдіть до школи!”, 1903р.

Просвітителю демократ Тохтаргази з особливими акцентами, актуальними до сьогодні, викладає своє бачення долі та ролі жінки в суспільстві. Нижче поданий вірш здається цікавим з точки зору навіть сучасних тендерних студій:

Дівчата мають у науках виростати!
Вони поправлять нас, вони майбутнє,
Це час реформ для роду незабутніх -
Учитись треба, матір'ю щоб стати!

Нехай вбирають в себе пізнання!
І силу материнства хай дає їм книжка й мова,
І буде в них потомство пречудове,
Тоді до щастя будем йти не навмання!
„Повинні виховувати!”, 1910р.

Цікаво, що автор бачить не тільки у навчанні та й у цілому в житті рівноправ'я чоловіків та жінок. Він бачить особливу роль для суспільства, можемо сказати навіть месіанську („виправлять нас”) досвідчених жінок. Сучасні нам дівчата – завтрашні матері. Вони несуть відповідальність за фізичне та моральне здоров'я майбутніх поколінь. Тому щасливе майбуття кожного народу можливе лише відповідним вихованням матерів – зі знаннями та науками.

Отже, життєвий шлях Усеїна Шаміля Тохтаргази визначив напрямок його громадської та літературної діяльності. Присвятивши все своє життя педагогічній діяльності та слугуванню національним ідеалом, поет у своїй творчості торкається однієї з вічної тем – проблеми національної освіти. Він стверджує, що пізнання суті людського буття, духовна досконалість, осягнення істини і здобування щастя можливі лише через знання. Майбутнє кожної нації пов'язано також з освітою. Закликаючи до освіти, він акцентує нашу увагу на істині – знання є найбільшим людським багатством. Тому творча спадщина Тохтаргази є цінним здобутком кримськотатарської літератури та світової культури загалом.

Джерела та література

1. Аблаева Э. У.Ш.Т.охтаргъазынынъ иджадында котерильген мевзулар// Ыылдыз. – 2004. –№2. – С. 11-112;
2. Алядин Ш. Приглашение к дияволу на пир. Повесть/ пер с крт. Э. Амит. – М., 1985. – С. 161–365;
3. Алядин Ш. Юксек хызмет. – Ташкент, 1983. – С. 139-149;
4. Барив А. Языджынынъ сонъки йыллары//Янъы донья. – 2005. – Апрель 2. – С.6;
5. Введение в литературоведение. Литературное произведение: Основне понятия и термины//Под ред Л. В. Чернец. – М., 2006. – 556с.;
6. Керимов И. Халкънынъ азатлыгъы огърунда буюк хызмет//Йылдыз. – 1983. – №5. – С.98-101;
7. Керим И. Бедий сёзюмизнинъ эврими. – Симферополь, 1998. – 184с.;
8. Тохтаргъазы У.Ш. Дюньяда не вар? О надир? Байрам киме?//Баарь эзгилери: татар языджыларынынъ эдебий эсерлер джыйынтыгъы/тертип эткенлер: Ш. Алядин, а. Дерменджи, Э.Шемъи-заде. – Ташкент, 1957. – С. 318-320;
9. Тохтаргъазы У.Ш.Окъумакъ истер! Кунеш. Чоджукъ, гит мектебе!: Шиирлер//Чокърачыкъ. – Акъмесджит, 2004. – С. 20-22;
10. Джаманакълы К. Пушкин Тохтаргъазынынъ терджимесинде// Ленин байрагъы. –1962. – фехраль 11. – С. 4.